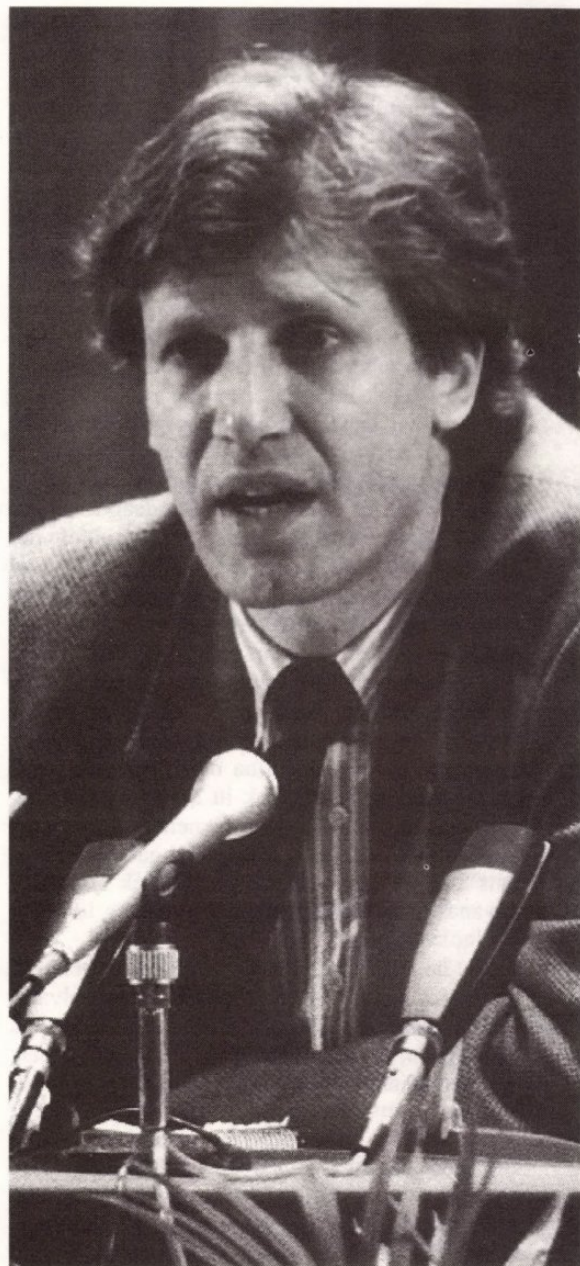

Nem voltunk kamikazék

Beszélgetés
Magyar Bálinttal

– *Bálint, te a demokratikus ellenzék reprezentánsai között különleges szint képviselsz művészi családi háttérrel: édesapád, ha jól tudom, színházi szakember, színiigazgató, mamád dramaturg. Volt-e ennek a polgári családi meghatározottságnak szerepe életed alakulásában?*

– Valóban, többgenerációs értelmiségi családból származom. A családom alapvetően színházi család. Apám, aki 1910-ben született, és 82 évesen halt meg, gyakorlatilag egész életét a színházzal, illetve a filmmel kapcsolatos világban töltötte. A bölcsészkaron végzett 1931-ben művészettörténet és irodalom szakon, s egyben doktorált is 21 évesen. 1934-ben a Nemzeti Színházhoz került dramaturgsegédnek, majd két év után átkerült az Operába, melynek 1941-től 1944 tavaszáig titkára volt. 1945-től 1955-ig a Nemzeti Színház főtítkára, ezt követően 1955-től 1958-ig a Vígszínház, akkori nevén Néphadsereg Színház igazgatója. 1958-ban leváltották, a Filmtudományi Intézetbe került, majd onnan 1970-ben nyugdíjba kényszerült.

Talán az utolsó klasszikus színiigazgató volt abban az értelemben, hogy sem színész, sem rendező, s főleg nem tanácsi tisztviselő – mint ahogy az elmúlt évtizedekben az jellemző volt –, hanem olyan csapatkapitány, aki a csapat együttes sikerében volt érdekelt. Ezért nem is látott versenytársat a rendezőkben, színészekben. Ha valamit tanultam tőle, és valamihez van némi érzékem, amit a politikában is tudok hasznosítani, az talán ez. Kisgyerekkoromtól kezdve ennek a csapatmunkának a hangulata lengett körül, s ma is inkább a „szereposztó”, semmint a „szerepjátszó” magatartás áll közelebb hozzám.

– *Úgy tudom, apád 1958-as elküldésének politikai oka volt, s Aczél György is komoly szerepet játszott benne.*

– Igen. Apám független színházat teremtett, komolyan vette, hogy ő a Vígszínház igazgatója, és a műsorpolitikába nem akart beleszólást engedni. Pár éve olvasom például az 1955–56-os társulati ülésen tartott igazgatói beszámolóját. Ebben elmondta, mi volt az a néhány darab, amelyet abban az évben a minisztérium tiltott. Nem volt éppen szokásos reagálási mód a politikai cenzúrára sem akkor, sem később, hogy társulati ülésen nyíltá tesz az ilyen típusú ütközéseket a minisztériummal. Amikor például Kodolányi János Földindulás című darabját el akarta játszani, és a minisztérium azt „kérte”, hogy „halassza el” a bemutatót – ami azt jelentette, hogy ne mutassa be a darabot, csak ez volt a comme il faut megfogalmazása ennek az igénynek –, akkor két hónappal elhalasztotta a bemutatót, és bemutatta. Vagy amikor Páger Antal 1956 nyarán a kormány kezdeményezésére hazajött, de a magyar kulturális kormányzat mégsem akarta színpadra engedni, akkor apám annak ellenére szerződött, hogy ennek ellenkezőjére „kérte” a minisztérium a színiigazgatókat.

1956-ban, mint színházi ember, úgy gondolta, hogy elsődleges feladata a színház egyben tartása, és ezt meg is tette. Soha nem volt párttag, de a színház forradalmi bizottságába sem lépett be. Kicsit szkeptikusan tekintett a színház új politikai testületére, melynek tagja lett a színház addigi párttitkára és szakszervezeti titkára. Viszont ő volt az egyetlen színiigazgató, akit a forradalmi

bizottságok vagy a rögtönzött társulati ülések nem mozdítottak el a helyükről. Az 1956 utáni szilenciumok döntő részben a minisztériumnak írott színiigazgatói jelentéseken alapultak, s talán elég annyit mondanom, hogy apám társulatából senkit nem hallgattak el.

A forradalom után bemutatta az Antigonét, aminek egyértelmű volt az üzenete. Egy évre rá, 1958-ban bemutatott egy amerikai komédiát, jól emlékszem rá, mert kisgyerekként láttam: Teaház az augusztusi holdhoz volt a címe, s arról szólt, hogy Okinaván az amerikai megszállókat hogyan teszik hülyévé a japánok. Ez is elég egyértelmű. Nyilván e két darab üzenetét a politikai vezetők is megértették, s Aczél György egyszerűen leváltotta. Pedig apám csinált a Néphadsereg Színházból Vígszínházat – még ha a színház eredeti nevének visszaállítását neki a minisztérium még nem engedte meg –, újra sikerszínházat, melynek a látogatottsági indexe 97 százalék volt. Színiigazgatói pályájának harmadik évében a 2,5 milliós állami támogatásból 1,5 milliót visszaküldött az államkasszájának, s közel volt ahhoz, hogy a színház önfenntartóvá váljék. Az igazgatói szolgálati gépkocsit még az első évben visszaküldte. Független úr volt, de puritán. Mikor leváltották, villamoskálauznak jelentkezett, megcsináltatta a szükséges orvosi vizsgálatokat is, de végül nem engedték a BKV-nál munkába állni. Mégis, hogy nézett volna ki a sikerigazgató jegykezelőként a Szent István körúton...

– *Hová kerültél középiskolába?*

– 1967–71 között a Fazekas Mihály Gimnáziumba jártam, orosz–angol tagozatos osztályba. Én egyébként az orosz nyelvet, irodalmat szerettem, s az orosz tagozaton kiválóan meg is tanultunk oroszul. Sajnos ennek nagy része passzív tudássá vált. Osztályfőnököm leginkább renitensnek, anarchistának nevezett. S valóban lázdoztam, de ez összekapcsolódott egy baloldali ideákban való hittel. A kettő között pedig szakadék feszült, mert a kettő valahogy nem volt összhangban egymással. Az egyik oldalon, a hit oldalán érzelmek, szimbólumok, vágyak, a másik oldalon pedig, gimnáziumi szinten, a konkrét viszonyokkal való elégedetlenség, a szembe fordulás azzal, ami ott volt.

Egyetem után a Világgazdasági Kutató Intézet kelet-európai osztályára kerültem. Összejött négy fiatal srác, Réti Tamás, Mizsei Kálmán, Hunya Gábor meg jómagam, s mi négyen egészen más értekezési stílust honosítottunk meg, mint ami addig szokás volt. Ezt akkor úgy hívtam, hogy számúztuk a „vörös kategóriákat” a leírásból, és tudatosan, teljesen cenzúramentesen írtunk. Magyarország abban különbözött a környező szocialista országoktól, hogy számos olyan kutatóhellyel, tudományos intézettel rendelkezett, ahol többé-kevésbé szabadon lehetett írni, csak legfeljebb az íróasztalnak és nem a nyilvánosságnak. Amikor fél évtizedes kutatói munka után össze kellett állítanom a publikációs listámat, akkor arra csak két lakáshirdetést írhattam volna fel. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne írtam volna. A mi rendszerünkre jellemző cenzúra inkább a művek megjelenését, mintsem megszületését akadályozta meg. 1978-ban az intézetben az első munkám a második világháború utáni lengyel mezőgazdaság történetéről írott tanulmányom volt. Ez a dolgozat jelentette számomra a belépőt a demokratikus ellenzékbe. Ennek révén kerültem közeli ismeretségbe olyan emberekkel, akikről ko-

rábban hallottam, írásaikat olvastam, de személyesen nem ismertem őket. Ennek során keresett meg Bence György és Kis János is. Az intézeti vitán pedig megjelent például Bauer Tamás, Szabó Miklós és Juhász Pál, akiket szintén akkor ismertem meg.

– *Általában a kialakuló ellenzéken belül kellett-e belépő ahhoz, hogy valaki tagja legyen ennek a társaságnak? Szükség volt-e a belépéshez kézzelfogható szakmai-kutatói teljesítményre?*

– Azt hiszem, igen. Ez a kérdés már a 77-es aláírásnál is felmerült. A Charta 77 melletti szolidaritási nyilatkozatot 34-en írták alá. Fölvetődött, hogy esetleg bővítk ezt a kört. Emlékszem, Kőnczöl Csaba megkereste a mi baráti körünket, hogy ha bővítk, akkor mi aláíránk-e. Akkor azt mondtam, hogy nem írnám alá, mert nem csináltam még semmit, nem mutattam föl semmit. Nem ezzel akartam ebben a körben „megalapozni a nevem”, hogy alá merek írni egy tiltakozó ívet, hanem előbb szerettem volna valamilyen szakmai teljesítményt felmutatni. Úgy gondolom, helyesen döntöttem. Kifelé, a nagyközönség felé is fontos volt az, hogy demonstráljuk: nem azért lépünk fel a rendszerrel szemben, mert nincs egy olyan szakma, amelyben ne tudnánk megmutatni, hogy mi jók vagyunk. Ellenkezőleg. Mindenkitől elvárt dolog volt, hogy a saját szakmájában is produkáljon, és csak „mellékesen” legyen „ellenálló”. Ez természetesen nem kimondott igény volt, de a belső presztízs-hierarchiát eléggé meghatározta, hogy az illetők a saját szakmájukban képesek-e valódi teljesítményre. Nekem a „lengyel” dolgozat kellett ahhoz, hogy ebben a körben is hitelesnek tekinthessem magam. Utána már magától értetődő volt számomra a 79-es, Václav Havel börtönből történő kiengedését követelő nyilatkozat aláírása.

– *Nem sokkal később azonban kirúgtak a Világgazdasági Intézetből, utána a Szövetkezeti Kutatóintézetbe*

kerültél, ami azok közé a félperifériális intézetek közé tartozott, amelyeket a pártvezetés nemigen háborgatott.

– A hatalom csak részben tudta kontrollálni ezeket az intézeteket. Megpróbált elretentő, demonstratív intézkedéseket hozni bizonyos kutatók ellen, de azt már nem mindig tudta garantálni, hogy az adott intézetek vezetői ezt végre is hajtsák. A Szövkut kutatóinak például mintegy fele rendszeresen aláírta a különböző tiltakozó íveket, s ennek ellenére – amíg az intézetben dolgoztam – senkit sem bocsátottak el közülük. A Bős-Nagymarosi Vízlépcső építése elleni tiltakozó ívet például Gyenes Antal is aláírta. Sőt, néhányunkat diszkreditálni mindig tájékoztatott a nála látogatást tevő belügyi tisztakkal folytatott beszélgetésekről. 82 után pedig a híftónkénti kutatónapokon a Beszélőt nyíltan lehetett az intézetben árulni.

– Te egy korábbi interjúban azt mondtad, hogy az ellenzéken belül három réteget lehet megkülönböztetni. Az egyik a kirúgottak és kiszorítottak csoportja, a másik azoké, akik bent maradtak a hivatalos vagy félhivatalos intézményekben, s álnéven publikáltak, vagy valamilyen módon, de határozott ellenzéki kötődésűek voltak, a harmadik pedig az egyetemisták és a marginális értelmiségiek. Ez mit jelentett a gyakorlatban, mondjuk, a te esetet nézve, aki egyfelől bent voltál egy hivatalosnak semmiképpen nem nevezhető intézményben, ugyanakkor nem tartoztál az ellenzék kemény magjához?

– A kívül, illetve belül lévő csoportját inkább úgy lehetne elválasztani, hogy a politikai akciók mindig a legális szférán kívül lévőktől indultak el. A bent lévő szerepe inkább arra redukálódott, hogy a nevüket adták ezekhez az akciókhoz, de kezdeményezőként nem léptek fel. A bent lévő nevével mintegy a társadalmi bázisát demonstrálták a demokratikus ellenzék akcióinak. Ez rendkívül fontos volt annak érdekében, hogy a kemény mag akcióit ne lehessen a hatalom részéről egyszerű devianciának minősíteni, hanem fel lehessen mutatni a demokratikus ellenzék elveivel egyetértő „normális”, nem kiszorult értelmiségiek minél szélesebb táborát. Persze, megvolt a kockázata annak, hogy az aláírókat kirúgják, de a társaság túlnyomó többsége szeretne volna megtartani az állását. Nem voltunk kamikazék, én legalábbis úgy gondoltam, hogy semmi olyasmit nem teszek, nem írok, ami az elveimmel ellentétes, sőt a nevemet is adom az ellenzék akcióihoz. S ha ezzel együtt még mindig állásban vagyok, akkor az jó. Ha nem, hát azt is vállalom. De úgy éreztem: fő feladatom a tudományos tevékenység, s az ellenzékkel való kapcsolattartás inkább szolidaritási gesztusokra korlátozódott.

– Ezzel már a Beszélő megindulása utáni időszakban vagyunk. Részt vettél az előkészületekben?

– A lapindítás elhatározásában nem. A demokratikus ellenzék politikai döntéseit azok hozták, akik kívül rekedtek a hivatalosság keretein, és én úgy gondoltam, hogy ez helyes is. Úgy éreztem, hogy ez az ő feladatuk, ez az ő jogosítványuk. Kis Jánost 1981 nyarán kerestem meg, amikor Orosz István barátom Dunabogdánya történet költözése után megkeresett. Azt mondta, hogy az ő házuk olyan ideális helyen van, s olyan hatalmas a borospincéjük a domboldalban, hogy alkalmas egy szamizdat nyomda működtetésére. Amennyiben kapnak gépet és anyagot, ők hajlandók erre. Ezt megbeszéltem Kis Jancsival, aki elfogadta az ajánlatot.

– A Beszélő megindulása után mi volt a szereped?

– A Beszélő kéziratát vittem ki Pistákhoz Dunabogdánya, vagy pedig a feleségemnek, Békés Erzsinek adtam át a Külkereskedelmi Főiskolán, ahol angolt tanított. A külker főiskolán nem volt feltűnő egy ilyen találkozó.

– Tehát te voltál a kéziratok közvetítője egy személyben? Mi van, ha lebuksz?

– Akkor közvetítette volna más.

– Soha nem buktál le? Hiszen a rendőrség eléggé figyelt benneteket.

– Sem én, sem Orosz Pista nem buktam le. Jól konszpiráltunk. Még a legszűkebb baráti köröm sem tudott erről a szerkesztőség és nyomda közti összekötő szerepemről. Egyébként figyelemelterelésként az elosztó hálózatban is vállaltam egy kisebb szerepet, hogy lefedezem magam, hogy ne keressenek nálam valami komo-

lyabb tevékenységet. A Beszélő általában 2000 példányban jelent meg, ezt először 10 darab 200-as csomagba, majd ezeket újabb 25-ös csomagokba osztották szét. Én egy ilyen 25-ös kis elosztó is voltam.

– Meddig állt az életed konspirációs része ebből a tevékenységből?

– Három és fél évig, amíg Orosz Pisták nyomták a lapot. Mikor teljesen kimerültek, idegileg-fizikailag, akkor átadták másoknak. Utánuk, a 12. számtól már Demszky Gáborék voltak a nyomdászok. De ezt csak 88 után tudtam meg én is, hiszen feljűk már nem én közvetítettem. Egyébként amíg én csináltam, a Beszélő szerkesztőségének más tagjai akkor sem tudták, hogy én vagyok az, aki a kéziratokat közvetíti. Ezt Kis Jancsi tudta egyedül. Ő volt az egyetlen, akihez az összes információ befutott. Bár a hatalom nem ment el odáig, hogy a szerkesztőket letartóztassa és eljárást indítson ellenük, de a nyomdai vonalon igen intenzív rabló-pandúr játék folyt, hiszen technikailag valóban lehetetlenné akarták tenni a szamizdatot. Szerencsénkre azonban Orosz Pista nyomdáját sikerült jól elkonspirálnunk.

– Orosz Istvánnak volt ekkoriban állása? Úgy értem, a szakmájában dolgozott?

– Állása volt, de nem a szakmájában. Dunabogdányi lakos lévén, elég sokáig a Nemzeti Bank visegrádi üdülőjében kertészkedett. Kertész volt, meg portás. Ebben az üdülőben néhány esetben Kádár János is megfordult. Ha a BM-nek akár csak sejtelve lett volna arról, hogy Orosz Pista a Beszélő nyomdája, akkor egyszerűen nem engedhette volna Kádár fizikai közelségébe.

– Életednek csak egyik része volt a konspiráció. Mivel foglalkoztál még?

– Valóban, életemnek csak egyik része volt az, amiről eddig beszéltünk. Két másik területen azonban szakmailag sokkal fontosabbnak érzem a szerepemet. Az egyik a Medvetánc-beli, a másik pedig a faluszociológiai munkám. Ami a Medvetáncot illeti: úgy érzem, nem túlzás azt mondani, hogy a Medvetánc a 82–88 közötti időszak legjobb magyar társadalomelméleti folyóirata volt. A Beszélő mellett a Medvetánc, majd később a Századvég, e három igazán fontos folyóiraton nőtt fel a nyolcvanas évek politizáló ifjúsága. Egyébként Miklós Tamás érdeme, hogy a Medvetáncot beindította, és létrehozta a szerkesztőbizottságot.

Két szerkesztői elvet tartottunk szem előtt. Egyrészt – szemben az egyéb legális sajtóval, ahol egy bátrabb cikket egy gyávábbal ellensúlyoztak – elhatároztuk, hogy nem egyensúlyozunk, hanem a lap egy irányvonalat képvisel, ennek az irányvonalnak megfelelő cikkeket jelentetünk meg, ami elég szokatlan volt Magyarországon. Másik elvünk az volt, hogy nem hazudozunk. Tudatában voltunk annak, hogy bizonyos témákról nem beszélhetünk, de egyetlen hazug mondatot sem jelentetünk meg.

– A te neved akkor válik igazán ismertté, amikor a demokratikus ellenzék először hálózatot alakít, majd létrejön az SZDSZ. Hogyan kerültél olyan komoly szerepbe, hogy az SZDSZ egyik létrehozója, programírója lettél? Az említett közvetítői szerepnél nyilván többet tettél.

– Kis Jánossal már 1987 előtt is közeli kapcsolatban voltam, bár inkább baráti, mint politikai kapcsolatban. Jellegzetes szakasza életemnek 1987, amikor általában hetenként kétszer lejárunk a Gellért-fürdőbe, ahol kettesben, öregasszonyos mellúsásban tempózva beszélgettünk. Ez egy olyan időszak volt, amikor a demokratikus ellenzék strukturális átalakulása és hirtelen kiterjedése elkezdődött. Ez nem feltétlen új embereket jelentett, hanem annak a külső körnek új szerepeket történő megjelenését, amelyhez én is tartoztam. Az első ilyen új típusú, de az utolsó „népfrontos” ellenzéki akció a százak levele volt a képviselőkhoz, a költségvetés

tárgyalását megelőzően. Ez az utolsó akció, amelyben a népi írók tábora együtt található a demokratikus ellenzékkel. Ebben az időben a tervezett második monori találkozó előkészítésének és ennek a levélnek a kapcsán viszonylag rendszeres volt az érintkezés a Csoóri-Csurka körrel. Ekkor már magától értetődő dolog, hogy én is azok között vagyok, akik ebben az időben rendszeresen összejöttek Kenedi János lakásán.

– Számomra elég meglepő, hogy a Társadalmi Szerződés, illetve a lakiteleki konferencia kapcsán kialakult feszült helyzetben a százak levelét sikerült közös akcióban megszervezni. Nyilvánvaló, hogy a népiek és az urbanusok együttműködése már nem volt úgy helyreállítható, mint Monor környékén, amely sokak szerint az együttműködés csúcspontja. Kívülről nézve nem igazán érthető, hogy ilyen körülmények között a százak levele elkészülhetett.

– Pedig érthető. Ennek a levélnek azért nem volt olyan nagy jelentősége.

– De hiszen, te mondtad, hogy ez egy merőben új típusú akció volt.

– Új típusú volt annyiban, hogy új közeg felé fordultunk, s új volt tartalmában is, de amit követelünk, az nem volt olyan radikális. A költségvetési vitához akartunk megfontolásokat ajánlani. Igyekeztünk felhívni a képviselők figyelmét, hogy a magyar gazdasággal milyen komoly bajok vannak. De ez egyben egy figyelmeztetés is volt a számukra: eddig senki nem kérte számon rajtuk, hogy mit csinálnak a parlamentben, mert úgy a közvélemény, mint az ellenzék számára nyilvánvaló – sőt elfogadott – volt, hogy a parlament csak az MSZMP jelentéktelen politikai díszlete, attól kezdve viszont elvártuk tőlük, hogy úgy viselkedjenek, mintha nem az lenne. Ez volt a levél igazi üzenete. A mélyebb folyamatokat azonban az MSZMP reformerői, a népi tábor és a demokratikus ellenzék alkotta politikai háromszög mozgása, s ennek első ütközése: Lakitelek alakította. Lakitelekre meghívta engem is. A kilencfős szervező bizottság egyik tagja Bihari Mihály volt. Juhász Palival együtt ő hívott meg. Miután azonban kiderült, hogy a demokratikus ellenzék számos vezető tagját, köztük a Beszélő körét nem hívják meg, úgy döntöttünk: nem megyünk el. Szerintem részünkről ez helyes lépés volt. Mint azóta ez már számos reformkommunista és MDF-es interjúból is kiderült: ez volt a Pozsgay-szárny támogatásának az ára. Így már 1987-ben világhossá váltak azok a mélyebb törésvonalak, melyeket még akkor sem lehetett volna áthidalni, ha szervezeteileg szorosabban együttműködünk. Állandóan gúzsba lételünk volna köve, hiszen az MDF politikája kezdettől a Pozsgayval való összjátékra épült. Mikor ez világhossá vált, akkor vetődött fel egy MDF-től elkülönülő kiskoalíció létrehozásának gondolata. Mellesleg ezek a Monorhoz, a százak leveléhez hasonló akciók a demokratikus ellenzékétől nagy önmegtartóztatást kívántak. Mert, hogy ne legyen aránytalanul egyoldalú a résztvevők köre, a népiek szintjére kellett leszállítani az ellenzéki résztvevők számát is. Ez nemcsak önkorlátozást jelentett már addig is, de belső konfliktusokhoz is vezetett. Így született meg 1988 tavaszán a Szabad Kezdeményezések Hálózata.

– A Hálózat előtt csak egy megjegyzés. 1987 nem csak a jellegzetes év, de komoly változásokat hoz az MSZMP-ben és az ellenzékben is. Megjelenik a Társadalmi Szerződés, majd 1987 nyarán jön Grósz Károly, és több mint egy évig ő lesz a magyar miniszterelnök. Meg kell kérdezzem: milyen volt ekkor hatalom és ellenzék viszonya? Ma már egyre többször hallani, olvasni, hogy az egész pártapparátus, horribile dictu: a belügy III/3-as osztálya olvasta a Beszélőt, s úgy látszik, valamit tanult is belőle. De mit jelentett ez a gyakorlatban?

– Az MSZMP-vel gyakorlatilag semmi ilyen viszonyunk nem volt, se formális, se informális. Telje-

Megjelent

A MAGYAR ALAPÍTVÁNYI ADATTÁR

a két kötet ára: 550 Ft

Megrendelhető vagy megvásárolható a Magyar Alapítványi Központban, Budapest V., Belgrád rkp. 24.

sen nyilvánvaló volt számunkra, hogy a demokratikus ellenzék, a Beszélő köre az az intézményes rendszerváltásban érdekelt, és ez nemigen fért meg egy olyan típusú átmenettel vagy az MSZMP olyan típusú hegemoniájának fenntartásával, amiben a reformkommunisták 1988–89-ben még javában bíztak, a népi írók tábora pedig elkerülhetetlennek tartotta. Ez jelentette kettejük szövetségének az alapját. Az MSZMP-n belüli harcoknak fontos tényezője volt a kritikus, független vagy ellenzéki csoportokhoz való viszony kérdése is. Pozsgay Imrének volt egy valóban korszakos politikai találmánya. Ugyan az MSZMP-n belüli harcokban a különböző irányzatok egészen Pozsgay Imre nyolcvanas évek közepi fellépéséig gyakorlatilag csak az MSZMP-n belüli erőkre támaszkodtak, csak az MSZMP tagsága, illetve még inkább az MSZMP apparátusán belüli arányokat próbálták módosítani, azon belül szövetségeseiket nyerni. Pozsgay Imre valószínűleg tisztában volt azokkal, hogy ő ebben az apparátusért folyó versenyben mindvégig alulmaradna, és az ő újítása az volt, hogy túlnyúlt az MSZMP-tagok körén, és a párton belüli harcokhoz hiányzó bázist és támogatottságot a párton kívülről próbálta megszerezni. A kérdés itt az volt, hogy ki az, aki meg tudja nyerni a nem párthoz kötődő kritikus értelmiséget. Pozsgay Imre egyébként mindig óvatos volt. Ő az a politikus, aki világlátásban zászlót akar bontani, de mire ki meri tekerni, már senki nem sorakozik mögé. Ez jellemezte az ő hazafias népfronti vezérségét is. A nyolcvanas évek közepéig a Hazafias Népfront, mint szervezet az MSZMP reformereinek eszközül szolgálhatott volna a párton kívüli erők felsorakoztatására. Pozsgay azonban nem mert élni igazán az ebben rejlő lehetőségekkel. Ő sohasem ment úgy csinnbe, hogy kockáztatta volna a teljes kiszorulását a hatalomból, ezzel viszont el is vesztette azt a lehetőséget, hogy az egész hatalmat megszerezze. Ez volt az utolsó időpont, amikor egy átalakulásból a demokratikus ellenzék hatékonyan ki lehetett volna szorítani. Mikor aztán a Hazafias Népfront elnökségéből átkerült államminiszternek, meg PB-tagnak, akkor már az informálisan szerveződő és egész más módon intézményesülni kívánó független, de mégis comme il faut csoportok felé orientálódott.

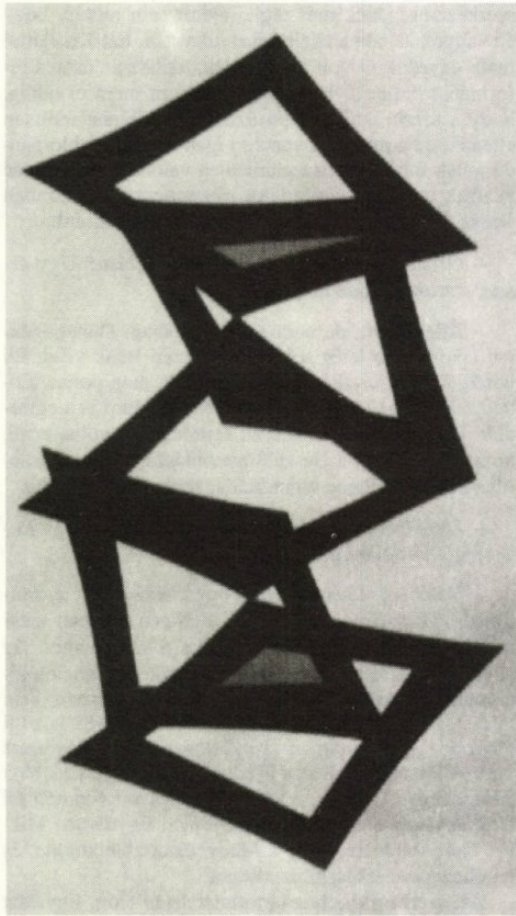
Tehát így találkozott egymással egyik oldalról Pozsgaynak ez a politikai törekvése, másik oldalról pedig az MDF-et megalakító népies íróknak az a törekvése, hogy valamilyen modus vivendit találjanak a hatalommal, s egyezség révén változtassák meg a fennálló politikai berendezkedést. A Magyar Demokrata Fórumnak viszont választania kellett lakiteleki megalakulásakor, hogy ezt a reformkommunista vonalat választja-e szövetségként és elfogadja-e az ezzel járó előnyöket, vagy pedig a demokratikus ellenzékkel szolidáris, akiket már nem lehetett összehozni még a Pozsgay-féle szárnyalással. Pozsgay elég intenzív informális politikai társasági életet élt, ebben meglehetősen hasonlított Aczél Györgyhez, aki addigra már kezdett kikopni a hatalomból. Tudom, hogy korábban számos alkalommal kapott Kis János is meghívást Pozsgay Imrére. Aczél György is kívánt Kis Jánossal érintkezni, és Kis Jancsi elhárította az ilyen típusú közeledéseket, míg a népies írók csoportjával ezek elég intenzív és szoros kapcsolattá váltak.

Ez a törekvés segítette a Magyar Demokrata Fórumot létrehozni, és Pozsgay mintegy legitimálva a lakiteleki találkozót, hozta Grósz Károly üdvözlését. Persze Grósz Károly nem örült különösebben ennek a fejleménynek. Ez a Pozsgay-féle taktika, nevezetesen a párttagságon kívüli bázis megteremtésével erősíteni a párton belüli pozíciót, divatot teremtett az MSZMP-n belül, és pástra dobott még két nagy báziskeresőt. Nekik azonban ez a taktika nem jött be oly mértékben még időlegesen sem, mint Pozsgaynak. Az egyik Nyers Rezső volt, aki a létrejött Márciusi Frontot mint szocdem középpal színezetű szervezetet próbálta felhasználni erre a szerepre. A másik pedig Berecz János, akinek, ha jól tudom, aktív szerepe volt a Kiszgazdapárt körüli machinációkban.

– *Te úgy váltál ismertté, mint aki kezdettől az ellenzék pártját alakulását szorgalmazta.*

– 1988 májusában a Hálózat megalakulásakor, de még 1988 novemberében is, amikor az SZDSZ megalakult, jogilag csak egyesületet vagy társadalmi szervezetet lehetett létrehozni és bejegyezteni. Mivel ekkor még nem volt párttörvény, ezért nemcsak mi, de az összes későbbi politikai párt is jogilag egyesületként működött.

De nem is ez volt az igazi kérdés, hanem az, amit leegyszerűsítve „mozgalom vagy párt” dilemmaként lehet felvázolni. Én elmaradtam romantikus elképzelésnek tartottam a párttá váló szerveződéstől idegenkedni és a mozgalmi szerveződésnek valamilyen magasabb erkölcsiséget tulajdonítani. Nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel a politikai intézmények természetét illetően vagy egyszerűen álszent volt az, aki a modern parlamentáris demokráciát politikai pártok – s az azokat jellemző szerveződési elvek – nélkül képzelte el. Az MDF például szinte a választási kampány kezdetéig mozgalmaként definiálta magát. De ez a gyermekbetegség

Tilles Béla: Folyamat II.

más mai politikai pártokat, például a Fideszt sem kerülte el. Sajnos, a Hálózat már megindulásának pillanatában egy életképtelen szerveződés volt, és ez még nyilvánvalóbbá vált működése során. Olyan szervezetet hoztunk létre, amely versenyképtelen volt az MDF-fel szemben. Én már a Hálózat megalakítását megelőző, Kenedi János lakásán folytatott vitákban azt az álláspontot képviseltem, hogy a demokratikus ellenzék saját szervezet nélkül nem hozhatja létre a népfrontos Hálózatot, mert eltűnik benne. Szerencsétlen konstrukció volt, hogy a Hálózat egyszerre volt különféle kevésbé jelentős és fontosabb, kisebb szerveződés gyűjtőszervezete, és ugyanakkor a demokratikus ellenzék kvázi párta is. Én már akkor is úgy láttam, hogy a Hálózat szervezetként kevesebb, mint amennyire a demokratikus ellenzék politikai bátorságából tellene. Persze racionális megfontolás állt a Hálózat mögött: az MSZMP abban az időben még nehezen tűrte az ellenzéki szervezeteket, és akkor erősen különbséget tett az együttműködőbb Magyar Demokrata Fórum és köztünk. Ráadásul a tömegkommunikáció sem adott hírt rólunk. Még a napilapok közleményeinek kisbetűs rovata is nehezen nyílt meg számunkra. Hírt adott viszont az MDF-ről. Igaz, hogy csak egy hónappal az első lakiteleki találkozó után, de a Magyar Nemzet egész oldalas Pozsgay-interjújában mégiscsak benne volt a lakiteleki nyilatkozat is. Az 1988-as második lakiteleki találkozóról pedig már beszámolt a TV-Híradó.

Akik tehát az MSZMP-n kívül tájékozódni akartak, szinte automatikusan az MDF-hez sodródtak. Ez ugyanakkor sokkal kisebb kockázatot jelentett, mint a Hálózat, s így közvetve a demokratikus ellenzékhez tartozni.

Azzal, hogy fél évet elvesztettünk a Hálózattal, jelentős hátrányba kerültünk. A Hálózat szétesését egyébként az okozta, hogy túl „maximalista” célt tűzött maga elé, mégpedig azt, hogy katalizátora lesz a különböző

alulról jövő kezdeményezésnek. Kezdetből természetesen vitákat folytattunk arról, hogy a Hálózat Országos Tanácsa, illetve Szóvivői Testülete hozhat-e politikai döntéseket, vagy pedig a feladata nem más, mint az alulról jövő kezdeményezések koordinálása, egységbe foglalása és közvetítése. Ezt az utóbbi elképzelést azok támogatták, akik érezték, hogy egy egységes politikai mozgalomban a súlyukat részben elveszítenék. Ezt ugyanis csak egy olyan szervezetben tarthatták volna meg, ahol a különböző körök és kis mozgalmacsok elkülönülnek, és ugyanolyan súlya lehet egy ötfős közösségnek, mint egy ötszáz főnek. Természetesen tehát nem azt a koncepciót képviselték, hogy alakuljon ki olyan politikai szervezet, amely önmagában képes mozgalmat teremteni és politikai döntéseket hozni. 1988 novemberében a Hálózat közgyűlésén kellett az elhatározó döntésnek megszületnie, hogy egy széteső értelmiségi klubból valódi politikai párt születessen. Eközben a demokratikus ellenzék vezető személyiségeinek jelentős része (Kis János, Haraszti Miklós, Demszky Gábor, Tamás Gáspár Miklós) külföldön tartózkodott, s így Kenedi Jánossal és Szabó Miklóssal hárman irányítottuk a párttá válás akcióját. Kőszeg Ferenc pedig a pártstruú működéshez szükséges alapszabálytervezetet készítette el.

Ekkor kerültem az ellenzék és az SZDSZ első vonalába. A közgyűlésen már csak mindössze kb. 20 tartózkodó és ellenszavazat opponálta az átalakulást. Formailag egyesületként, társadalmi szervezetként alakultunk meg, de az magától értetődő volt, hogy jellegünkben, szellemünkben politikai párt vagyunk. Az SZDSZ akkor elfogadott Elvi Nyilatkozata – melyet Szabó Miklóssal fogalmaztunk – volt az első hivatalos politikai dokumentum, amelyben egy politikai szervezet saját hagyományai között a három magyar forradalom, köztük az 56-os forradalom eszmeiségét és követeléseit vállalta. A második, a 88-as lakiteleki találkozó dokumentumában az MDF 56-ot még nem hívja forradalomnak, hanem elkeni a megnevezés kérdését. És persze, ez volt az első politikai szervezet, amely a demokratikus ellenzékkel való folytonosságot felvette a programjába. Ez volt az első olyan szervezet is, amely ténylegesen ellenzékinek és nem csak függetlennek tekintette magát. A Magyar Demokrata Fórum még sokáig se nem kormánypártként, se nem ellenzékiként határozta meg magát, s majd csak az ellenzéki kerekasztal második ülésén fogadjuk el az Ellenzéki Kerekasztal nevet, mert az MDF csak ekkor tesz le arról, hogy csak függetlenek és ne ellenzékinek is tekintse magát.

Egyébként, amit korábban Pozsgay óvatosságáról mondtam, az 1989-ben kifejezetten előnyös volt az ellenzék számára. Az igazság az, hogy a magyar társadalomnak érdeke volt, hogy Pozsgay Imre ne legyen igazán kockázatos és a reformerek bent maradjanak az MSZMP-ben. 1989. május 1-jén, a népligeti nagygyűlésen kifejtettem, hogy az MSZMP reformszármányának, a Nyers- és Pozsgay-szármának az a történelmi hivatása, hogy bent maradjon az MSZMP-ben, és pacifikálja az MSZMP konzervatív erőit. Pedig ekkorra a reformerök közül már sokan sürgették a szakítást. Szerintem a korai szakítás – mondjuk Grósz és Pozsgay között – katasztrofális következményekkel járhatott volna, hiszen akkor a teljes apparátus és erőszakszervezet még mindenfajta kontroll nélkül a konzervatívok kezében maradt volna.

Végül is Pozsgayék voltak azok, akik a „konzervatív kezét” többé-kevésbé lefogták. Bár nem kellett nagyon erősen fogni, mert azok maguk is bizonytalanok voltak, de azért jó, hogy Pozsgayék ott voltak. Más kérdés, hogy ezzel saját jövőendő történelmi szerepüket is „leadták”.

– *Az Ellenzéki Kerekasztalban az SZDSZ vitte a vezető szerepet. Evidens volt, hogy ez az ellenzéki összefogás létrejön?*

– Nem volt az. Kis János 1989-ben az SZDSZ márciusi kongresszusára hazajött Amerikából, és meghirdette: az ellenzéki erőknél össze kellene fogniuk, hiszen az MSZMP Fejti-féle szárnya külön-külön próbált volna a szaporodó ellenzéki szervezetekkel tárgyalni. Ekkor egy kongresszusi határozatot is előterjesztett. Ezzel párhuzamosan jelentkezett Kónya Imre, aki a kongresszusunkon olvasta fel a Független Jogász Fórum hasonló kezdeményezését. Erre Kis János levetette a napirendről a mi határozattervezetünket, mert tudta, hogy ha a javaslat az SZDSZ kezdeményezéseként fut, akkor a Magyar Demokrata Fórum presztízs-okokból megölheti a dolgot. A Független Jogász Fórum kezdeményezéseként viszont volt esély arra, hogy az együttműködés lét-

rejőjön. A „kék könyvben”, a Rendszerváltás Programjában, ha megnézed a politikai átmenet programját, ott már akkor leírtuk a pontos taktikát, ami alapján az egész ellenzéki kerekasztal a nyár végéig működött, anélkül, hogy ellenzéki kerekasztalnak lenne nevezve. Azt, hogy a nemzeti kerekasztalon miről, milyen témákról, milyen feltételekkel, hogyan tárgyaljunk, mi leírtuk, még mielőtt az ellenzéki kerekasztal létrejött volna, és gyakorlatilag az SZDSZ-es foratókönyv szerint zajlottak az események. Ugyanakkor az is tény, hogy ebben a helyzetben beleemosódtunk az ellenzéki közös szervezetbe, s bár mi tisztában voltunk a saját meghatározó szerepünkkel a tárgyalások alatt, a közvélemény ebből szinte semmit sem érzékelhetett, az SZDSZ még a politizáló közvélemény számára is alig-alig létezett, a közvélemény-kutatások szerint mindössze 3–4 százalékos párt volt.

Ennek ellenére számunkra létkérdés volt, hogy ez az összefogás létrejőjön. Egyszerre két dolgot kellett szem előtt tartani: meg kellett akadályozni, hogy az MDF Pozsgay segítségével az MSZMP-n kívüli politikai paletta monopolistájává váljon, és el kellett érni, hogy az MSZMP meglévő monopóliumai révén, egy előkészítetlen választásokon ne legyen domináns, legitimitásként mentse át magát. Tehát nehogy az történjen, mint ami később, mondjuk Bulgáriában. Ehhez be kellett szorítani az MDF-et az Ellenzéki Kerekasztalba, s ezen keresztül megpróbálni semlegesíteni az esetleges MSZMP–MDF alkukat. Ezt 1989 nyarának végéig sikerült is elérni. Az MDF kényszeredtségét az Ellenzéki Kerekasztal teremtette politikai helyzetet illetően jól mutatja, hogy a megbeszéléseken – az MDF akkori hatalmi viszonyait tekintve – alacsony szinten képviseltették magukat. Állandó résztvevőjük Szabad György és Sólyom László voltak, akik a népi írók vagy Bíró Zoltán mellett akkor még inkább csak szimpatizáló kívüllónak számítottak. Később tünt fel az MDF-ben újonc Antall József. 1989 júniusa után az MSZMP-n belül a Grósz–Fejtő-féle konzervatív vonaltól átkerült az Ellenzéki Kerekasztallal való tárgyalás joga a Pozsgay–Nyers képviselte reformerekhez. A nyár közepétől viszont a hivatalos tárgyalások mellett egyre intenzívebbé váltak az Antall József és Pozsgay Imre közti in-

formális megbeszélések. Ekkor az MDF nem bízott abban, hogy az MSZMP beleegyeznie a teljesen szabad választások megrendezésébe, illetve elfogadja azok eredményét, ha ez számukra a hatalomból való teljes kiszorulás kockázatával járna. Így egyértelműen arra játszottak, hogy Pozsgay párton belüli pozíciójának erősítésével biztosítsák saját szerepüket, illetve egy „jó” MSZMP és MDF jövőbeni együttműködését. Ezért támogatták egy középerős elnöki intézmény alkotmányos megeremtését, illetve a közvetlen elnökválasztást. Ez abban az időben magától értetődően Pozsgay Imre elnökségét eredményezte volna. És ezért akarták rohamtempóban, még mielőtt az összes megtárgyalandó ügyben létrejött volna a megállapodás, az MSZMP 1989. októberi kongresszusa előtt lezárni a tárgyalásokat. Persze a velünk folytatott viták során sosem a személyes alkukra, hanem elvekre hivatkoztak. De ennek ellenére nem hinném például, hogy az elkövetkező néhány évben az MDF újra felvetné a közvetlen elnökválasztás gondolatát.

Az MDF tehát 1990 januárjáig úgy gondolta, hogy az MSZMP reformerei – illetve 1989 októberétől már MSZP – nélkül nem alakítható stabil kormány Magyarországon. Mi viszont egyfelől úgy gondoltuk, hogy nem lehet hiteles intézményes rendszerváltás, ha az MSZ(M)P nem megy át az ellenzéki lét purgatóriumán, másfelől veszélyesnek tartottuk volna egy MSZP–MDF koalíciós tömb kialakulását. Nem véletlenül próbáltuk – méghozzá sikerrel – az országgyűlési választások idején az MDF és MSZP által is preferált 1989 őszi időpontról 1990 tavaszára tolni. Hiszen a hazai parlamenti demokrácia intézményrendszere szempontjából kulcskérdés volt, hogy a választások előtt kialakulhassanak és elkülönülhessenek egymástól a különböző ellenzéki pártok. Mindezekért vált szükségessé, hogy ne írjuk alá az 1989. szeptember 18-i megállapodást, amely számos erényén kívül az eddig elmondott alkuk jegyeit is magán viselte. Az már más kérdés, hogy ez a határozott lépésünk, s az azt követő négy-igenes népszavazás tudatosította a közvéleményben igazán, hogy az SZDSZ létezik és az MDF-fel szemben egy alternatív ellenzéki politikát jelent.

– A demokratikus ellenzék korszakára visszanezve,

kik voltak azok a meghatározó emberek, akik a te számra ebből a körből, akár emberi, baráti, akár politikai, szakmai, szellemi hatással voltak rád? Egyáltalán, kik azok a meghatározó emberek, akik úgy hatottak, hogy ma is fontosnak tartod őket?

– Nagyon sokan voltak, más és más szerepben. De talán közös bennük, hogy tanáraimból barátaimná váltak. Szociológusként a szakmába Balogh Zoltán, fiatal egyetemi tanárom vezetett be, aki 1979-ben öngyilkos lett. Később olyan szerencsém volt, hogy Juhász Pál munkatársa lehettem. Azért ma is, ha kimondom azt a szót, hogy szociológia, a kettejük neve jut rögtön az eszembe. Közgazdászként Jánossy Ferenc, politológusként Szabó Miklós szemináriumai és munkái adták számomra a legtöbbet. Politikai stratégiát pedig, ha azt egyáltalán lehet tanulni, akkor Kis Jánostól tanultam.

– A további pályafutásod szempontjából milyen elképzeléseid vannak? Politikai karriert akarsz-e a szó jó értelmében, vagy valamiképpen a szakmát és a politikát akarod ötvözni, vagy esetleg mást?

– Nehéz ezzel a kérdéssel őszintén szembenézni, mert egy olyan társaságba szocializálódtam, ahol illik azt mondani, hogy a politikát jobb híján, és csak szükségessé roszként csinálja az ember, mert valójában az íróasztala mellé vágyik, arra, hogy tudományos tevékenységet végezzen. Ezzel együtt úgy érzem, hogy van tennivalóm a politika területén, s igyekszem megszívlelni Max Weber intelmeit, miszerint „A politika kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrása, szenvedéllyel és szemérmétkkel. Bizonyosan minden történelmi tapasztalat megerősíti az igazságot: az ember nem érthette volna el a lehetségest, ha időről időre nem nyújtotta volna ki kezét a lehetetlenért”. Ahogy ezt tette annak idején, a demokratikus ellenzék is. A „szenvédéllyel” elkerülni, hogy a politika kis számító, lélekelen bürokratává váljunk, de a „szemmérték” legalább ilyen fontos, hiszen anélkül csak hóbörgő bohóc lehetsz a politika színpadán.

(1992)

Az interjút készítette:
CSIZMADIA ERVIN

A HUNGAROTON ÚJDONSÁGAIBÓL

HUNGAROTON